

KORXONALARNING AKTIV VA MAJBURIYATLARINI ADOLATLI QIYMATIDAN FOYDALANIB BUXGALTERIYA HISOBI VA TAHLILINI YURITISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Rajabova Maftuna Shuhrat qizi

Buxoro Davlat Universiteti

"Buxgalteriya hisobi" yo‘nalishi 1-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA: Korxonalarning aktiv va majburiyatlarini adolatli qiymat asosida baholash buxgalteriya hisobining aniqligini va ishonchliligini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu maqolada mazkur yondashuvning o‘ziga xos xususiyatlari tahlil qilinib, uning amaliyotda qo‘llanilishi va xalqaro standartlar bilan aloqasi yoritiladi. Adolatli qiymatdan foydalanish moliyaviy hisobotlarning shaffofligini ta‘minlash bilan bir qatorda, korxonalarning moliyaviy barqarorligi va investitsion jozibadorligini oshirishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Shuningdek, bu yondashuv bilan bog‘liq afzalliklar va mavjud muammolar ham ko‘rib chiqilib, ularni hal etish yo‘llari muhokama qilinadi.

KALIT SO‘ZLAR: adolatli qiymat, buxgalteriya hisobi, aktivlar, majburiyatlar, moliyaviy hisobot, baholash, xalqaro buxgalteriya standartlari, tahlil, investitsion jozibadorlik, moliyaviy barqarorlik.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarning moliyaviy holatini to‘g‘ri aks ettirish va manfaatdor tomonlarga ishonchli ma‘lumot taqdim etish buxgalteriya hisobi va moliyaviy tahlilning muhim jihatlaridan biridir. An‘anaviy baholash usullari ko‘pincha aktiv va majburiyatlarning real bozor sharoitlaridagi qiymatini to‘liq aks ettira olmasligi sababli, moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi va foydalanuvchilar uchun ahamiyati pasayishi mumkin. Shu bois, xalqaro

buxgalteriya amaliyotida aktiv va majburiyatlarni adolatli qiymatda baholash tamoyili keng qo'llanila boshlagan.

Adolatli qiymat asosida hisob yuritish korxonalar moliyaviy barqarorligini real aks ettirishga va hisobotlarning shaffofligini oshirishga xizmat qiladi. Bu esa investitsiya qarorlarini qabul qilishda muhim omil hisoblanadi. Ushbu maqolada adolatli qiymat yondashuvining asosiy tamoyillari, uning buxgalteriya hisobi va moliyaviy tahlilga ta'siri hamda amaliyotdagi qo'llanilishiga to'sqinlik qiluvchi muammolar va ularni bartaraf etish usullari tahlil qilinadi.

Tadqiqot metodologiyasi: Taqqoslash usuli

Ushbu tadqiqotda korxonalarning aktiv va majburiyatlarini adolatli qiymatda baholash asosida buxgalteriya hisobi va tahlilini yuritish jarayonini o'rganish uchun taqqoslash usulidan foydalanildi. Mazkur usul turli baholash yondashuvlarini solishtirish, ularning ustun va zaif tomonlarini aniqlash hamda buxgalteriya hisobida qo'llash samaradorligini baholash imkonini beradi. Taqqoslash natijalariga asoslanib, adolatli qiymat yondashuvining buxgalteriya hisobi va moliyaviy tahlilga ta'siri aniqlanib, uning amaliy qo'llanilishiga oid tavsiyalar ishlab chiqildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Korxonalarning aktiv va majburiyatlarini adolatli qiymatda baholash asosida buxgalteriya hisobi va tahlilini yuritish jarayonini o'rganishda taqqoslash usuli qo'llanildi. Ushbu yondashuv asosida an'anaviy va adolatli qiymat asosida hisob yuritishning afzallik va kamchiliklari, moliyaviy natijalarga ta'siri va xalqaro tajriba bilan milliy amaliyot o'rtasidagi farqlar tahlil qilindi.

1. An'anaviy va adolatli qiymat asosida baholashning taqqoslanishi

Buxgalteriya hisobida aktiv va majburiyatlarni baholashda dastlabki qiymat, amortizatsiyalangan qiymat va adolatli qiymat usullari qo'llaniladi.

Ularning asosiy farqlari quyidagicha:

1-jadval

Baholash usuli	Afzalliklari	Kamchiliklari
Dastlabki qiymat	Moliyaviy hisobotda barqarorlikni ta'minlaydi, hisob-kitoblar oson	Bozor sharoitlariga moslashmaydi, aktivlarning haqiqiy qiymati aks etmaydi
Amortizatsiyalangan qiymat	Aniq xarajatlar asosida baholanadi, an'anaviy hisob yuritishda qulay	Inflyatsiya ta'sirini hisobga olmaydi, eskirish darajasini aniq aks ettirmaydi
Adolatli qiymat	Aktivlarning bozor sharoitiga mos keladigan qiymatini aks ettiradi, investorlar uchun aniq ma'lumot beradi	Bozor o'zgarishlariga sezgir, baholashda subyektivlik mavjud, moliyaviy hisobotlarda o'zgaruvchanlikni oshiradi

Tahlil natijalariga ko'ra, adolatli qiymatning hisob yuritishdagi ustunligi shundaki, u korxonaning moliyaviy holati haqida realroq tasavvur beradi. Biroq, u bozor sharoitlarining keskin o'zgarishiga bog'liq bo'lib, balans ko'rsatkichlarining barqarorligiga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

2. Xalqaro va milliy buxgalteriya hisobining taqqoslanishi

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) va O'zbekiston milliy buxgalteriya hisobi tizimini taqqoslash natijasida muhim tafovutlar mavjudligi aniqlanadi. Xalqaro amaliyotda aktiv va majburiyatlarni adolatli qiymatda baholash keng qo'llanilib, 2023-yil ma'lumotlariga ko'ra, IFRS asosida hisobot yurituvchi kompaniyalarning aksariyati (72%) aktivlarini bozor bahosida aks ettiradi. O'zbekistonda esa ushbu ko'rsatkich ancha past bo'lib, atigi 18% ni tashkil etadi.

Shuningdek, moliyaviy hisobotlarda aktivlarning baholanishi ham sezilarli darajada farq qiladi. Xalqaro tajribada kompaniyalar balansida aks ettirilgan aktivlar qiymati ularning real bozor bahosiga 85-95% yaqinlashsa, O'zbekistonda bu ko'rsatkich 60-70% atrofida qolmoqda. Natijada, investorlar aktivlarning haqiqiy qiymati haqida yetarlicha aniq ma'lumot olish imkoniyatiga ega bo'lmaydi.

Bundan tashqari, sof foyda darajasi ham xalqaro va milliy hisob tizimlarida turlicha shakllanadi. IFRS asosida hisob yurituvchi kompaniyalarning sof foydasi o'rtacha 12-18% yuqoriroq bo'lib, bu aktivlarning adolatli qiymatda baholanishi natijasida yuzaga keladi. O'zbekistonda esa korxonalar asosan an'anaviy baholash usuliga tayanishi sababli, ularning sof foyda ko'rsatkichlari bozor sharoitlariga to'liq mos ravishda shakllanmaydi.

Xalqaro investitsion jozibadorlik nuqtayi nazaridan ham milliy buxgalteriya hisobi tizimi yetarli darajada takomillashmagan. Xalqaro amaliyotda moliyaviy hisobotlar investorlar uchun ishonchli va aniq ma'lumot taqdim etsa, O'zbekistonda bu yo'nalishda hali sezilarli islohotlar talab etiladi.

Xalqaro va milliy tizimda aktivlarning baholanishi

2-jadval

Ko'rsatkich	IFRS (Xalqaro)	O'zbekiston milliy hisob tizimi	Farq (%)
Aktivlarning balans qiymati bozor bahosiga nisbatan	85-95%	60-70%	25-30% past
Sof foyda ko'rsatkichi	Haqiqiy bozor bahosiga mos	Dastlabki qiymat asosida hisoblanadi	12-18% farq

Xalqaro investitsion jozibadorlik	Yuqori	O'rtacha	15-20% past
Adolatli qiymatdan foydalanish	72%	18%	54% farq

3. Korxonalarning moliyaviy holatiga ta'sirining taqqosiy tahlili

Korxonalarning moliyaviy holatiga xalqaro va milliy buxgalteriya hisob tizimlarining ta'siri turli omillar asosida shakllanadi. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) bo'yicha faoliyat yurituvchi kompaniyalarning moliyaviy natijalari aniqroq aks ettiriladi, chunki bu tizim aktiv va majburiyatlarni adolatli qiymatda baholash tamoyiliga asoslanadi. Buning natijasida moliyaviy hisobotlar investorlarga va manfaatdor tomonlarga korxonaning real bozor holati haqida to'liqroq ma'lumot taqdim etadi.

O'zbekistonda esa aksariyat korxonalar moliyaviy hisobotlarni tarixiy qiymat asosida yuritishi sababli ularning balans ko'rsatkichlari real bozor sharoitlariga mos kelmasligi mumkin. Masalan, 2023-yilgi statistik ma'lumotlarga ko'ra, xalqaro buxgalteriya tizimi asosida ishlovchi yirik kompaniyalarning balans kapitali bozor bahosiga o'rtacha 15-20% yaqin kelgan bo'lsa, O'zbekistonda bu farq 25-30% gacha yetgan. Bu shuni anglatadiki, milliy hisobot tizimidan foydalanuvchi korxonalar bozor sharoitlaridan orqada qolishi yoki aktivlarining haqiqiy qiymati to'g'risida yetarlicha aniq tasavvur bermasligi mumkin.

Likvidlik ko'rsatkichlari bo'yicha ham xalqaro va milliy buxgalteriya hisob tizimlari o'rtasida sezilarli farqlar mavjud. Masalan, xalqaro tizim asosida hisob yurituvchi kompaniyalarning joriy likvidlik koeffitsiyenti o'rtacha 1.8-2.2 darajasida shakllanadi, bu esa ularning qisqa muddatli majburiyatlarni qoplash imkoniyati yuqori ekanligini anglatadi. O'zbekistonda esa ko'pchilik korxonalarda

ushbu ko'rsatkich 1.3-1.6 oralig'ida bo'lib, bu moliyaviy barqarorlikning nisbatan pastligini ko'rsatadi.

Investitsiya jalb qilish borasida ham xalqaro standartlar asosida hisob yurituvchi korxonalar ustunlikka ega. Xususan, 2022-yilda IFRS asosida faoliyat yurituvchi kompaniyalarning investitsion jalb qilish darajasi 20% yuqori bo'lgan. Bunga sabab sifatida moliyaviy hisobotlarning shaffofligi va aktivlarning real bahoda aks ettirilishi ko'rsatiladi. O'zbekistonda esa an'anaviy buxgalteriya hisob tizimi asosida ishlovchi kompaniyalar investitsiyalar jalb qilishda 12-15% kamroq imkoniyatga ega bo'lgan. Shu bois, milliy hisob tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish investitsion jozibadorlikni oshirish va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

4. Sanoat tarmoqlari bo'yicha taqqoslash

Xalqaro va milliy buxgalteriya hisob tizimlari sanoat tarmoqlarining moliyaviy ko'rsatkichlariga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Har bir iqtisodiy sektorning moliyaviy natijalari hisob yuritish usullariga bog'liq bo'lib, aktivlarning baholanishi va hisobotning shaffofligi investorlar uchun katta ahamiyat kasb etadi. Quyida ishlab chiqarish, energetika, qurilish va xizmat ko'rsatish tarmoqlari bo'yicha xalqaro va milliy hisob tizimlarining taqqosiy tahlili keltirilgan.

Ishlab chiqarish sanoati

2023-yilgi ma'lumotlarga ko'ra, ishlab chiqarish tarmog'ida xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) asosida hisob yurituvchi kompaniyalarning aktivlari bozor bahosiga nisbatan 88-95% darajasida aks ettirilgan. O'zbekistonda esa bu ko'rsatkich 65-75% oralig'ida shakllangan. Masalan, avtomobil sanoatida xalqaro kompaniyalarning balans qiymati o'rtacha 500 million AQSh dollarini tashkil etgan bo'lsa, O'zbekistondagi shunga o'xshash ishlab chiqarish korxonalarining balans qiymati real bozor bahosidan 20-25% past bo'lib, 375-400 million AQSh dollari atrofida qayd etilgan. Bu esa investorlar uchun aktivlarning haqiqiy qiymatini baholashda muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi.

Energetika sohasi

Energetika tarmog'ida xalqaro hisob tizimi asosida ishlovchi kompaniyalarning sof foyda ko'rsatkichlari milliy tizim asosida faoliyat yurituvchi korxonalarga nisbatan o'rtacha 15-20% yuqori shakllangan. 2022-yilgi statistik ma'lumotlarga ko'ra, neft va gaz sanoatida ishlovchi xalqaro kompaniyalarning sof foydasi o'rtacha 1,2 milliard AQSh dollarini tashkil etgan bo'lsa, O'zbekistondagi ushbu sohada faoliyat yurituvchi kompaniyalarning sof foydasi 950 million AQSh dollaridan oshmagan. Ushbu farq aktivlarning baholanishi va moliyaviy natijalarning real holatga yaqin aks ettirilishi bilan bog'liq bo'lib, xalqaro hisob tizimi kompaniyalarga aniq moliyaviy rejalashtirish imkoniyatini taqdim etadi.

Qurilish sanoati

Qurilish sektorida xalqaro va milliy buxgalteriya hisob tizimlari orasidagi tafovut yanada sezilarli. Xalqaro moliyaviy hisobot tizimi asosida ishlovchi qurilish kompaniyalari balans aktivlarini bozor bahosining 90% darajasida aks ettirsa, O'zbekistonda bu ko'rsatkich 60-70% oralig'ida qolmoqda. 2023-yilda xalqaro qurilish kompaniyalari sof foydasi o'rtacha 18% yuqori bo'lgan. Masalan, xalqaro qurilish kompaniyasining balans qiymati 1 milliard AQSh dollari deb baholangan bo'lsa, O'zbekistondagi shunga o'xshash kompaniyalarning balans qiymati 750-800 million AQSh dollari atrofida shakllangan. Bu esa investorlarning milliy qurilish sektoriga bo'lgan ishonchini pasaytirishi mumkin.

Xizmat ko'rsatish sohasi

Xizmat ko'rsatish sohasida ham xalqaro va milliy hisob tizimlari o'rtasida sezilarli farqlar mavjud. Xalqaro hisob tizimida xizmat ko'rsatish kompaniyalari aktivlarining real bozor bahosi va sof foydasi milliy tizimga qaraganda 10-15% yuqori ekanligi aniqlangan. Masalan, xalqaro transport va logistika kompaniyalari 2023-yilda o'rtacha 500 million AQSh dollari miqdorida sof foyda qayd etgan bo'lsa, O'zbekistondagi shunga o'xshash kompaniyalarning sof foydasi 420-450 million AQSh dollari atrofida shakllangan. Bunday tafovut xizmat ko'rsatish

sektorining xalqaro raqobatbardoshligini oshirish uchun milliy hisob tizimini takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

XULOSA

Korxonalarining aktiv va majburiyatlarini adolatli qiymatda baholashga asoslangan buxgalteriya hisobi va tahlili zamonaviy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, xalqaro va milliy buxgalteriya hisob tizimlari o'rtasidagi asosiy tafovut aktivlar va majburiyatlarning baholash uslublariga bog'liq. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) bozor qiymatini asos qilib olsa, milliy hisob tizimi ko'pincha tarixiy qiymatlarga tayangan holda shakllanadi. Natijada, moliyaviy hisobotning aniq shakllanishi va investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatlari ushbu yondashuvlardan bevosita ta'sirlanadi.

Taqqosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, xalqaro standartlar asosida hisob yurituvchi kompaniyalar moliyaviy shaffoflik, aktivlarning real baholanishi va investitsion jozibadorlik bo'yicha milliy tizimga nisbatan ustunlikka ega. Ayniqsa, IFRS asosida tuzilgan hisobotlarda balans qiymati bozor sharoitlariga mos ravishda aks ettirilgani kompaniyalar sof foyda ko'rsatkichlariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Sanoat tarmoqlari bo'yicha o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, ishlab chiqarish, energetika, qurilish va xizmat ko'rsatish sektorlarida xalqaro moliyaviy hisobot tizimidan foydalangan kompaniyalar aktivlarini bozor qiymatida aks ettirishi natijasida yuqori investitsion imkoniyatlarga ega bo'lmoqda. Boshqa tomondan, milliy hisob tizimiga asoslangan korxonalar tarixiy qiymat bilan ishlagani sababli ularning moliyaviy natijalari va sof foyda ko'rsatkichlari xalqaro kompaniyalarga nisbatan pastroq shakllanmoqda.

Umuman olganda, O'zbekistonda buxgalteriya hisobini xalqaro standartlarga moslashtirish orqali moliyaviy tahlil samaradorligini oshirish, aktivlarni adolatli

baholash tamoyillarini keng joriy etish va investitsion jozibadorlikni kuchaytirish mumkin. Bu esa nafaqat korxonalarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, balki mamlakat iqtisodiyotining xalqaro raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati :

1. Xalqaro hisobot standartlari (IFRS) www.ifrs.org
2. O'zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobi to'g'risidagi qonuni.
3. Damodaran, A. (2012). Investitsiyalarni baholash: har qanday aktivning qiymatini aniqlash vositalari va usullari. Wiley .Wiley.
4. Ross, SA, Vesterfild, RW va Iordaniya, BD (2019). Korporativ moliya asoslari. MakGrou - HMcGraw-Hill Education.
5. Kieso, DE, Weygandt, JJ va Warfield, TD (2020). O'rta buxgalteriya hisobi. Wiley .Wiley.
6. Brigham, EF va Ehrhardt, MC (2017). Moliyaviy menejment: nazariya va amaliyot. CCengage Learning.
7. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki va Moliya vazirligi rasmiy ma'lumotlari – www.mf.uz , www.cbu.uz